

KRYSTIAN HEFFNER

Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w Warszawie
Akademia Ekonomiczna w Katowicach

**WIELOFUNKCYJNOŚĆ OBSZARÓW WIEJSKICH
W POLSCE
RZECZYWISTOŚĆ CZY MIT?
EWOLUCJA ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENI WIEJSKIEJ**

Abstract: Multifunctionality of Rural Areas in Poland – Reality or Myth? Evolution of Rural Areas Spatial Organisation. Paper deals with the question of range of multifunctionality of rural areas in Poland. Continuous processes of social, economic and cultural transformation of countryside, taking place in Poland (sub-urbanisation, semi-urbanisation, peri-urbanisation and gentrification) gives effects in functional differences of rural areas but not necessarily in countryside multifunctionality. Identification of results of those processes for rural areas spatial organisation makes possible to assess as far changes are spontaneous or planned and desirable. The answer for the question: if multifunctional countryside development is unambiguous to sustainable rural development – is important as well.

Evolutionary, the rural areas development should be boiling down to three basic directions:

- raising of rural families living standards by agriculture modernisation and changes in agrarian structure (technical and organizational progress, infrastructural improvement, information access, farm acreage increase, specialisation);
- creation of non-agricultural sectors' work places in rural areas and discontinuity of population outflow (country industrialisation, rural entrepreneurship aid, local services offer, external services *i.e.* agrotourism, logistic);
- arouse of local activities in rural areas (attractiveness of external investors, integrating initiatives on local level, image creation and development set).

Transformation to the multifunctional rural areas in Poland, because of parallel realisation of many politics accelerating changes counteracted negative economic and social processes as well as necessity of adjustment to EU requirements – have forced to shorten transitory periods. The transition from monofunctional to multifunctional development in Poland is visibly fasten as in developed “old” countries of European Union because social and economic changes in rural areas at the beginning phase of transformation were not rigorously skewed with the worked out strategy or concept of changes.

In consideration of changes connected to multifunctionality in spatial structures of rural areas, the most controversial became problems of the development of countryside in vicin-

ity of urban agglomerations, where phenomenon connected to urbanisation, chaotic spilling of urban used lands to agricultural and forest areas is treated as a symptom of transition to multifunctional structure of rural areas, very often.

Wstęp

W opracowaniu chodzi o wykazanie, jak dalece możemy mówić w Polsce o wielofunkcyjności obszarów wiejskich, która – jak podkreśla się w wielu pracach – jest pożądaną, docelową formą ich funkcjonowania. Warto także rozważyć, w jakim stopniu zachodzące, często od długiego już czasu, procesy przekształceń struktury społeczno-gospodarczej i kulturowej wsi w Polsce (suburbanizacja, semiurbanizacja, kontrurbanizacja, gentryfikacja) skutkują zróżnicowaniem funkcjonalnym obszarów wiejskich. Wreszcie, jakie są skutki tych zjawisk dla zagospodarowania przestrzeni wiejskiej i jak je ocenić. Jak dalece są to zmiany żywiołowe, a w jakim stopniu planowane i czy są to przekształcenia pożądane. Czy wielofunkcyjny rozwój wsi jest jednoznaczny z rozwojem zrównoważonym.

Ujmując kwestię rozwoju obszarów wiejskich ewolucyjnie, można sprowadzić te procesy do trzech podstawowych kierunków¹:

- podnoszenie poziomu życia rodzin wiejskich przez działania na rzecz modernizacji rolnictwa i zmiany w strukturze agrarnej (postęp techniczny i organizacyjny, poprawa wyposażenia infrastrukturalnego, dostęp do informacji, wzrost powierzchni gospodarstw rolnych, specjalizacja);
- tworzenie miejsc pracy poza rolnictwem na obszarach wiejskich i wstrzymywanie odpływu ludności (uprzemysłowienie wsi, wspieranie przedsiębiorczości wiejskiej, rozszerzanie lokalnej oferty usług, usługi zewnętrzne, m.in. agroturystyka, logistyka);
- rozbudzanie lokalnej inicjatywności oraz tworzenie własnych ścieżek zmian przez społeczność wiejskie (przyciąganie zewnętrznych inwestorów, działania integracyjne na poziomie lokalnym, wizerunek i wizje rozwoju).

Od co najmniej dwóch dekad polityka rozwoju obszarów wiejskich koncentruje się na wyzwaniach związanych z koniecznością różnicowania się funkcji ekonomicznych (a więc podatność na zmiany funkcjonalne wsi), a w szczególności możliwościami wprowadzania funkcji pozarolniczych, promocją nowych form zatrudnienia pozarolniczego na wsi oraz wspieraniem systemu świadczenia usług, a także wdrażaniem wielu udogodnień dla różnych grup ludności zamieszkującej obszary wiejskie. Nie są to cele rozwoju, ale drogi, które prowadzą do podnoszenia poziomu oraz jakości życia na wsi. Jednocześnie zmieniająca się sytuacja społeczno-gospodarcza, a często także polityczna (prywatyzacja i jej skutki, reguły gry rynkowej oraz efekty w postaci zaniku wielu

¹ Szerzej na ten temat pisze Kłodziński (2006), a także Kłodziński (2008), s. 15-24.

typów działalności całkowicie w niektórych regionach, lub w słabych ekonomicznie strefach lokalnych, wzrost świadomości ekologicznej społeczeństwa itp.) – prowadzi do relatywnie częstych zmian priorytetów i celów rozwoju obszarów wiejskich, tak w skali krajowej i międzynarodowej (Unia Europejska), jak i regionalnej czy wręcz lokalnej.

W okresie przygotowań Polski do wejścia w struktury europejskie i po akcesji do Unii Europejskiej (lata 1995-2006 i 2007-2013), polityka rozwoju obszarów wiejskich przeszła relatywnie szybką ewolucję, stopniowo koncentrując się na tych kierunkach zmian, które ogólnie zmniejszają dystans wsi polskiej do poziomu osiągniętego w innych krajach członkowskich, wspieranych przez różnego rodzaju fundusze i programy europejskie. Przez te ostatnie wyraźnemu wzmocnieniu podlegały inicjatywy różnicujące kierunki działalności gospodarstw rolnych i promujące produkty lokalne oraz agroturystykę, wspierające rozwój małej i średniej przedsiębiorczości oraz podnoszące kwalifikacje, umiejętności oraz poziom wykształcenia mieszkańców wsi. Ponadto, subsydiowane są przedsięwzięcia poprawiające stan infrastruktury wiejskiej i chroniące zasoby środowiskowe w skali lokalnej i regionalnej².

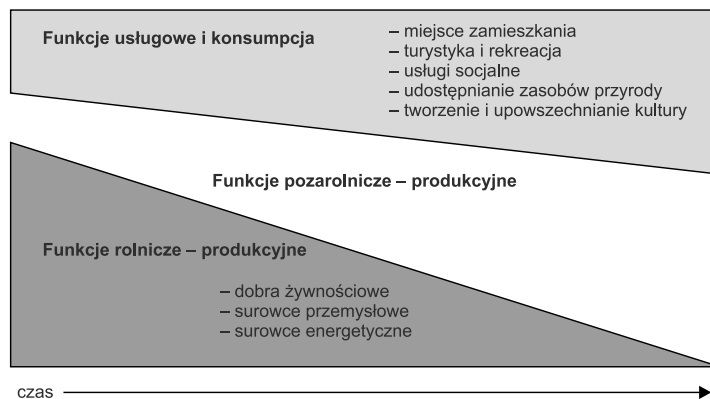
Współcześnie rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich jest kategorią szeroką, obejmującą nie tylko proces dywersyfikacji gospodarki wiejskiej (a więc równoległym funkcjonowaniu wielu funkcji gospodarczych na wsi, czyli dążeniu i osiąganiu wielofunkcyjności obszarów wiejskich), ale i gospodarczej aktywizacji społeczności wiejskich, wiążącej się z pobudzaniem lokalnej przedsiębiorczości i przyciąganiem zewnętrznych inwestycji, ale także poprawę warunków i lepszą jakość życia osiąganą przez utrzymanie walorów środowiska przyrodniczego (często przywrócenie i odnowa utraconych wartości wymagające zarówno inicjatywności, jak i środków ekonomicznych i technicznych) i kulturowego wsi³.

W Polsce ludność wsi stanowi ok. 38% całej populacji, ale obszary wiejskie zajmują ponad 90% powierzchni kraju. Zestawienie tych dwóch wielkości wskazuje, że zagęszczenie mieszkańców wsi jest relatywnie niewielkie, a rozproszenie osadnictwa wiejskiego znaczne (ryc. 1). Warto też zauważyć, że jakkolwiek od pewnego czasu liczba ludzi mieszkających na wsi nie maleje, to zmiany na obszarach wiejskich mają dwukierunkowy charakter – w szerokim otoczeniu aglomeracji miejskich liczba mieszkańców rośnie (często znacznie), natomiast w wielu strefach peryferyjnych, gorzej skomunikowanych, mniej atrakcyjnych (np. krajobrazowo, ekologicznie) populacja wiejska zmniejsza się. Jeden i drugi proces ma głębokie konsekwencje w zagospodarowaniu przestrzeni wiejskiej, najczęściej niestety, negatywne.

Najnowsze trendy rozwojowe na obszarach wiejskich sytuują strefy zapóźnienia i niskiej dynamiki wzrostu w rejonach położonych peryferyjnie w stosunku do sieci głównych miast, a także częściej w Polsce Wschodniej niż Zachodniej. W okresie transformacji, spośród obu czynników, określających przestrzenne zróżnicowanie obszarów wiejskich, większą rolę odgrywają kwestie położenia w kategoriach opisu

² Por. np. Drygas (2008), s. 137-156.

³ Heffner (2008), s. 15-24.

Ryc. 1. Kierunki ewolucji funkcji obszarów wiejskich

Źródło: *Zarys strategii...* (2010).

centrum-peryferie niż zaszczości historyczne (rozbiorowe i związane z przesunięciem granic po II wojnie światowej)⁴.

W sumie, zagospodarowanie przestrzeni obszarów wiejskich jest efektem wielu zachodzących jednocześnie procesów o charakterze społeczno-kulturowym, ekonomicznym i politycznym. Ich skutki nawarstwiają się w układzie osadniczym i formach użytkowania terenu.

Jeśli w okresie przedprzemysłowym obszary wiejskie miały charakter rolniczy, monofunkcyjny, obsługiwane były przez liczne, zazwyczaj niewielkie ośrodki targowe (najczęściej małe miasta, ośrodki centralne), to później ich struktura funkcjonalna stopniowo komplikowała się. W otoczeniu szybko rosnących ośrodków miejskich rosła zarówno liczba mieszkańców, jak i zmieniała się struktura społeczna i ekonomiczna wsi (odchodzenie od rolnictwa, nowe zakłady przemysłowe, usługowe, ludność mieszkająca na wsi, ale pracująca w mieście). Zjawiska te przybrały niekontrolowany charakter i coraz szerzej zaczęto opisywać liczne, negatywne skutki żywiolowej urbanizacji (określano ją często terminem *urban sprawl*) na obszarach wiejskich:

- nieproporcjonalny wzrost powierzchni użytków nierolniczych i leśnych i niewspółmierny rozwój zabudowy;
- udział konsumpcji ziemi jest wyższy niż wzrost gęstości zaludnienia, marnotrawne zapotrzebowanie na nowe tereny, niewspółmierne do wielkości koniecznych dla prowadzonych aktywności;
- rozpowszechnienie wzorców planistycznych propagujących niskie gęstości użytkowania (mieszkania, biura, usługi, przemysł, turystyka), co w warunkach rynkowych prowadzi do ekspansji zagospodarowania na zewnętrzne, wiejskie obszary niezagospodarowane o dobrej dostępności (rolnicze, leśne, użytki ekologiczne);

⁴ Rosner, Stanny (2007), s. 327-338.

- zagrożenie dla polityki zrównoważonego rozwoju⁵.

Uważa się, że w Polsce w okresie transformacji, do najważniejszych czynników wywołujących ten proces zalicza się politykę władz lokalnych, strategie deweloperów i preferencje mieszkaniowe szybko bogacącej się, wąskiej grupy tworzącej klasę średnią⁶. Proces ekspansji zabudowy miejskiej przyczynia się do nawarstwiania się wielu problemów – niszczenia obszarów zalesionych, wzrostu zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego, obudowy dróg i szlaków komunikacyjnych, zaniku historycznych układów morfologicznych wsi, osłabienia więzów sąsiedzkich, łączących tradycyjnie mieszkańców małych miasteczek i wsi oraz wzrostu opłat komunalnych.

Wiele badań przeprowadzonych zarówno w Polsce, jak i w Europie potwierdza, że coraz większe obszary w wiejskich strefach zewnętrznych dużych miast są zajmowane nie tylko przez osiedla mieszkaniowe, ale także przez powiązane bezpośrednio z nimi supermarkety, centra handlowe, kompleksy biur (*business parks, special economic zones*), hurtownie, nowe zakłady przemysłowe, drogi, parkingi, ośrodki sportu i rekreacji i inne rodzaje nierolniczego użytkowania ziemi. Służą one i funkcjonują prawie wyłącznie w powiązaniu z miastami, nie przyczyniając się istotnie do zmian w strukturze tradycyjnej wsi, zmniejsza się natomiast wyraźnie powierzchnia gruntów rolnych wokół miast. W przeciwieństwie do ekologów, którzy zwracają uwagę na niekorzystne konsekwencje wynikające z ekspansji przestrzennej miasta, niektóre organizacje i politycy twierdzą, że jest to korzystne dla rozwoju gospodarki lokalnej i regionalnej i należy ten proces wspierać⁷. Opierają swoje stanowisko na przekonaniu, że istnieją znaczące rezerwy ziemi niezagospodarowanej lub zagospodarowanej ekstensywnie, a przez to nie stanowiących strat dla rolnictwa⁸.

Tymczasem ekspansja zabudowy miejskiej bez wątpienia przyczynia się do degradacji siedlisk leśnych w strefie podmiejskiej. Problemy te nasilają się jeszcze bardziej w strefie nadbrzeżnej, gdzie ekspansja zabudowy miejskiej prowadzi do pogarszania się jakości wody, niszczenia flory i fauny nadmorskiej lub nadrzecznej oraz form rzeźby terenu (np. wydmy). W skali lokalnej strefy podmiejskiej zaszły głębokie zmiany w środowisku przyrodniczym, a ekspansja zabudowy miejskiej zmieniła środowisko lokalne oraz uwarunkowania gospodarki rolnej i leśnej.

1. Definiowanie wielofunkcyjności obszarów wiejskich

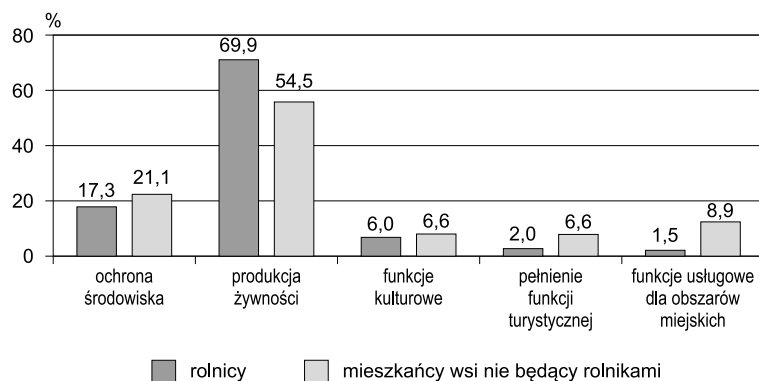
Wieś, mimo ponad stuletniego procesu urbanizacji ciągle jest utożsamiana z rolnictwem, a miasto z aktywnościami pozarolniczymi. W obiegowych stereotypach mieszkańcy wsi domyślnie mają bezpośredni związek z rolnictwem, a ich podstawą

⁵ Por. np. *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej...*

⁶ Bański (2008), s. 29-43.

⁷ Por. m.in. Zimnicka (2010).

⁸ Bański (2008).

Ryc. 2. Funkcje obszarów wiejskich

Źródło: Wyniki badania *Polska wieś i rolnictwo 2009*. Raport ośrodka badania opinii publicznej PBS DGA, Gdańsk 2009 (za: *Zarys strategii...* (2010).

jest przekonanie, że główną funkcją gospodarczą obszarów wiejskich pozostaje produkcja rolnicza⁹. W takim rozumieniu obszary wiejskie są monofunkcyjne, rolnicze. W rzeczywistości, ten obraz struktury wiejskiej od dawna jest nieprawdziwy, a ich rolniczy charakter wiąże się przede wszystkim z widocznym ciągle w krajobrazie polskim (a szerzej również europejskim) sposobem użytkowania ziemi. Jednak nawet w krajobrazie wiejskim widoczne są głębokie zmiany, które można łączyć z różnymi, nierolniczymi aktywnościami wkraczającymi do najbardziej nawet peryferyjnych obszarów wiejskich. Znaczna i rosnąca ich część obejmowana jest innymi niż rolnicze, nowymi funkcjami – jedną dwoma, wieloma. W efekcie funkcja rolnicza z dominującej staje się jedną z wielu, które charakteryzują coraz liczniejsze układy lokalne, i coraz częściej, szczególnie w strefach oddziaływania aglomeracji miejskich, jest zupełnie wypierana przez funkcje pozarolnicze. Ten kierunek zmian na obszarach wiejskich łączony jest przede wszystkim z procesami urbanizacji, które – niezależnie od działalności planistycznej i polityki społeczno-gospodarczej, w przeważającym stopniu mają żywiolowy charakter¹⁰.

Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich polega głównie na dążeniu do różnicowania gospodarki wiejskiej, czyli na odchodzeniu od traktowania obszarów wiejskich jako stref *stricte* rolniczych, gdzie produkcja surowców pochodzenia roślinnego i zwierzęcego oraz związane z nią aktywności stanowią dominującą lub jedyną funkcję. Wielofunkcyjny rozwój wsi to umiejętne wkomponowanie w wiejską przestrzeń dodatkowych funkcji pozarolniczych (ryc. 2)¹¹.

⁹ Por. np. http://www.bfe-lesko.pl/polska/iwp/pojecie_wsi_wielofunkcyjnej.doc (dostęp 9. 2010).

¹⁰ Por. wnioski w opracowaniu: Komornicki (2009), s. 29-47.

¹¹ Por. Kłodziński (1997), s. 154-168; Hadyńska, Hadyński (2005), s. 37-43. Zob. także *Multi-functionality...*(2001).

Z wielofunkcyjnością obszarów wiejskich ściśle wiąże się wielofunkcyjność rolnictwa (*multifunctionality of agriculture*), rozumiana jako zagadnienie społeczno-ekonomiczne i kategoria analityczna¹². W literaturze naukowej dotyczącej wielofunkcyjności rolnictwa pojawiła się nowa propozycja klasyfikacji pozakomercyjnych funkcji rolnictwa, dzieląca je na cztery grupy¹³:

- zarządzanie zasobami ziemi w celu utrzymania jej wartościowych właściwości, stwarzanie warunków dla dziko żyjących zwierząt i roślin, ochrona dobrostanu zwierząt, utrzymanie bioróżnorodności i poprawa obiegu substancji chemicznych w systemach produkcji rolnej;
- zarządzanie zasobami wodnymi, poprawa jakości wód, zapobieganie powodziom, wytwarzanie energii wodnej i wiatrowej;
- utrzymywanie spójności i żywotności obszarów wiejskich, podtrzymywanie i wzbogacanie tradycji kulturalnej oraz tożsamości wsi i regionów, rozwój agroturystyki i myślistwa;
- zapewnianie bezpieczeństwa żywnościowego i zdrowej żywności (*food security and food safety*)¹⁴.

W takim ujęciu wielofunkcyjność rolnictwa nie tylko dywersyfikuje strukturę wsi ale staje się dobrym punktem wyjścia do odchodzenia od monofunkcyjności obszarów wiejskich i inicjowania korzystnych zmian gospodarczych i strukturalnych¹⁵.

2. Kierunki zmian w funkcjach wsi

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich jest przez wielu autorów ściśle wiązany z modernizacją rolnictwa. Uważają oni, że przeobrażenie rolnictwa w Polsce może się dokonać tylko wówczas, gdy zmieni się jego bezpośrednie otoczenie, a więc przez uwolnienie z gospodarstw rolnych siły roboczej, która powinna znaleźć zatrudnienie poza rolnictwem. Wielokierunkowy rozwój wsi (strategia) jest w takim sensie tworzeniem szans i możliwości dla tych, którzy chcą zrezygnować z pracy w rolnictwie, ale mają zamiar pozostania na wsi¹⁶. Trzeba jednak zauważyć, że odchodzenie od rolnictwa, dokonujące się w wielu regionach żywnościowo, zaowocowało nie tyle wielofunkcyjnością wsi, ile podtrzymaniem monofunkcyjnej struktury rolniczej z utrwalonym sektorem wykluczenia społecznego i problemów rozwoju¹⁷. Innym skutkiem, przy braku alternatywnych źródeł utrzymania, jest odpływ ludności ze wsi prowadzący często do wyludniania się obszarów wiejskich. Rozwój infrastruktury technicznej, społecznej i instytucjonalnej w takich strefach jest ekonomicznie nie-

¹² Wilkin (2008), s. 9-20.

¹³ Huylenbroeck *et al.* (2007); za: Wilkin (2008).

¹⁴ Podobnie wielofunkcyjne rolnictwo widzą Refsgaard i Johnson (2010), s. 239-257.

¹⁵ Por. Czapiewski (2006), s. 21-36.

¹⁶ Por. np. Krakowiak-Bal (2009), s. 209-217.

¹⁷ Zob. m.in. Spychalski (2008), s. 62-76; Stanny (2008), s. 93-106.

uzasadniony, w efekcie obniża się jakość życia i brakuje impulsów umożliwiających aktywizację gospodarczą, co wzmaga dalszą depopulację.

Utrzymywanie się presji demograficznej na rynek pracy na wsi (m.in. bezrobocie jawne i ukryte w rolnictwie) jest ważnym czynnikiem wymuszającym formułowanie strategii rozwoju wsi, nastawionych na sprzyjanie przedsiębiorczości mieszkańców wsi oraz tworzenie nowych pozarolniczych miejsc pracy na terenach wiejskich. W takim ujęciu głównym problemem rozwoju monofunkcyjnych obszarów wiejskich jest więc nadmiar siły roboczej, który w wyniku koniecznych zmian modernizacyjnych w rolnictwie rośnie¹⁸. Niektórzy autorzy widzą rozwiązania w planowaniu przestrzennym, a więc w tworzeniu warunków do lokalizacji na obszarach wiejskich funkcji wywołujących samoistny rozwój przez działanie tzw. efektów mnożnikowych, wskazując przede wszystkim na inwestycje w infrastrukturę¹⁹. Jakkolwiek inwestycje poprawiające infrastrukturę wiejską, a co za tym idzie podnoszące jakość życia na wsi – są pożądane, to ich efektem jest odpływ ludności wiejskiej, dojazdy do pracy (lepszą dostępność) i dominacja funkcji mieszkaniowej, a więc brak wielofunkcyjności wsi²⁰.

W *Strategii Zrównoważonego Rozwoju Wsi i Rolnictwa* (2010) szczególny nacisk położono na określenie wzajemnych powiązań między aspektami ekonomicznymi, społecznymi i środowiskowymi zrównoważonego rozwoju, który jest konstytucyjną zasadą funkcjonowania kraju²¹ i mieści w sobie dążenie do zmian w kierunku wielofunkcyjności wsi. Jest ona rozumiana jako skutek dywersyfikacji ekonomicznej wsi, prowadzącej do zwiększenia możliwości zatrudnienia w działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich. Trudno jednak zgodzić się z oceną, że „już obecnie obszary wiejskie pełnią różne funkcje, które w sposób skuteczny i efektywny przyczyniają się do zrównoważonego rozwoju kraju”.

Analiza świadomości stanu i pożądanych kierunków zmian na obszarach wiejskich wśród mieszkańców wsi wskazuje, że najważniejszą funkcją obszarów wiejskich jest produkcja żywności i ochrona środowiska, natomiast inne funkcje widziane są raczej marginalnie, co oznacza niewielką akceptację dla wielofunkcyjności wsi²².

Oparcie rozwoju polskiego rolnictwa na modelu wielofunkcyjnym, łączącym bezpieczeństwo żywnościowe, ekologiczne (zmiany klimatu, zasoby wody, bioróżnorodność itp.) i energetyczne jest raczej strategicznym celem rozwoju obszarów wiejskich niż realizowaną strategią. Oparcie modelu rolnictwa na dominacji gospodarstw rodzinnych, przy jednoczesnym szybkim postępie polaryzacji gospodarstw na towa-

¹⁸ M.in. Zarębski (2002).

¹⁹ Np. Szczurowska *et al.* (2005), s. 49-59.

²⁰ Por. Czarniecki (2009), s. 44-59.

²¹ *Zarys strategii...* (2010).

²² Wyniki badania sondażowego *Polska wieś i rolnictwo 2009*, przeprowadzonego na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie mieszkańców wsi przez pracownię PBS DGA, Gdańsk 2009 (za: *Zarys strategii...* (2010)).

rowe i socjalne również relatywnie słabo sprzyja zmianom w kierunku wielofunkcyjności wsi, szczególnie w regionach o zdecydowanej przewadze tych drugich.

3. Europeizacja przestrzeni wiejskiej w Polsce

W Europie, w tym na obszarze dzisiejszej Polski, przestrzeń miejska i wiejska, przed okresem związanym z uprzemysłowieniem, a więc jeszcze w pierwszej połowie XIX w., miała zdecydowanie dychotomiczny charakter. Obszary wiejskie w zdecydowanej przewadze miały monofunkcyjny, rolniczy charakter. Później, a szczególnie po II wojnie światowej, w powiązaniu z nasilającą się urbanizacją wsi, ten obraz zagospodarowania przestrzeni wiejskiej stawał się coraz bardziej niejednorodny i skomplikowany.

Jeśli kształtowanie miast i ich struktury przestrzennej opiera się na wielu, ale jednak istniejących wzorcach, to tworzenie struktury przestrzennej wsi ma – paradoksalnie zdecydowanie bardziej żywiłowy charakter. Formułowane poglądy na pożądane modele wzorcowe (docelowe) osadnictwa wiejskiego ulegają ciągłym zmianom, a jeszcze z początku lat 90. wyrażano nawet opinię o całkowitej porażce, poniesionej na polu sterowania gospodarką przestrzenną obszarów wiejskich²³.

Lokalne władze samorządowe oraz deweloperzy sprzyjają procesom „rozlewania się” zabudowy mieszkaniowej i inwestycji towarzyszących (usługi, komunikacja, produkcja), w czym istotną rolę odgrywają intensywne zabiegi o przyciągnięcie inwestorów do gminy. W pierwszych latach transformacji w Polsce władze lokalne nie dysponowały samodzielnie instrumentami, które mogłyby uatrakcyjnić inwestycje w gminie. Z biegiem lat, szczególnie zaś po przeprowadzeniu reformy samorządu lokalnego, tych instrumentów jest więcej²⁴. Działania przyspieszające procesy żywiłowej urbanizacji na obszarach wiejskich (*urban sprawl*) to przede wszystkim rozbudowa sieci drogowej, realizacja projektów infrastrukturalnych (np. melioracje, kanalizacja, oczyszczalnie ścieków) wokół miast. Zdaniem wielu autorów, doprowadziło to do dekompozycji otwartych przestrzeni (zaniku typowego krajobrazu wiejskiego) i stało się dodatkowym czynnikiem przyspieszającym chaotyczny i niekontrolowany wzrost zagospodarowania przestrzeni wiejskiej w otoczeniu miast. Władze lokalne (gminne) prześcigając się w sposobach przyciągania inwestorów, wzmagają niekontrolowaną presję na obszary wiejskie. Inwestorzy ściągają z kolei potencjalnych nabywców nowych mieszkań, stosując w reklamach argument o niewielkiej odległości od centrum i możliwości łatwego dojazdu, nawet z odległości 50 km i dalej (nie informując klientów o za wąskich, nieutwardzonych drogach, braku komunikacji miejskiej i wielokilometrowych korkach na drogach dojazdowych), np. strefa biznesu, która rozwijała się początkowo wyspowo, a ostatnio przybiera formę ciągłej strefy

²³ Zob. Stasiak (1992), s. 4-8.

²⁴ Por. Bański, Czapiewski (2009), s. 71-88.

zurbanizowanej w strefie podmiejskiej Warszawy między Jankami i Mszczonowem, wzdłuż szosy katowickiej. Powstały tam centra handlowe, magazyny, hurtownie, kompleksy biur oraz utworzono specjalną strefę ekonomiczną w celu przyciągnięcia nowych inwestorów. Stopniowo powstają tam również nowe osiedla mieszkaniowe, szkoły, szpitale i inne usługi²⁵.

Tymczasem **związek między poziomem życia a jakością przestrzeni wiejskiej jest zupełnie czytelny**. Znaczenie ma nie tylko obecność i dostępność odpowiednich elementów w strukturze funkcjonalno-przestrzennej miejscowości czy osiedla (urbanistyka), ale także standard samych obiektów (architektura) i ich miejsce w krajobrazie (kształtowanie krajobrazu) oraz gwarancja zrównoważonego rozwoju tych czynników (planowanie przestrzenne).

4. Pojęcie wsi wielofunkcyjnej

Strategia wielofunkcyjnego rozwoju wsi wymaga zapoczątkowania całkiem nowego myślenia o celach rozwoju obszarów wiejskich. Działalność rolnicza stopniowo koncentruje się w nielicznych gospodarstwach o towarowym lub wyspecjalizowanym charakterze (np. produkcja tzw. zdrowej żywności) natomiast rośnie znaczenie działalności pozarolniczych, tworzenie nowych miejsc pracy na wsi, ale poza gospodarstwem rolnym, aktywizowanie ludności rolniczej w kierunku poszukiwania alternatywnych źródeł zarobkowania (np. agroturystyka, usługi dla gospodarstw domowych, rolnictwa, małe i średnie przedsiębiorstwa itp.). Rozwój gospodarczy obszarów wiejskich w kierunku powstawania nowoczesnych struktur społeczno-ekonomicznych, właściwych krajom wysoko rozwiniętym ogranicza znaczenie rolnictwa na rzecz przetwórstwa i dystrybucji żywności.

Modernizacja rolnictwa, obejmuje przemiany strukturalne, związane również ze zmianami w układach przestrzennych wsi, w rodzinach rolniczych i całych społecznościach wiejskich. Jeśli wieś monofunkcyjna związana jest z gospodarstwem rolnym (ziemią i pracą na tej ziemi), to wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich łączy się z tworzeniem nowych miejsc pracy, często z nowymi mieszkańcami wsi, a także z szansami alternatywnego zarobkowania ludności rolniczej.

Strategie wielofunkcyjnego rozwoju wsi obejmują tworzenie instrumentów, mechanizmów i instytucji, które inicjują i ułatwiają powstawanie przedsięwzięć o charakterze produkcyjnym i usługowym. Umożliwiają to liczne, lokalne programy łagodzenia bezrobocia, rozwoju różnych form kształcenia, oświaty, doradztwa ekonomiczno-marketingowego i socjalno-bytowego dla wsi, ochrony środowiska i rozwoju infrastruktury (por. tab. 1).

Wielofunkcyjna wieś charakteryzuje się tworzeniem i wykorzystaniem sieci powiązań ekonomicznych, społecznych i kulturowych, korzystaniem z krajowych

²⁵ Por. Bański (2008), s. 29-43.

Tabela 1

Klasyfikacja rynkowych i pozarynkowych funkcji rolnictwa

Produkcyjne	<p>Komercyjne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - artykuły żywnościowe przeznaczone na rynek, - artykuły rolne stanowiące surowce przemysłowe, w tym biomasa. <p>Niekomercyjne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - samozaopatrzenie gospodarstwa domowego w żywność, - wytworzone w gospodarstwie środki produkcji na własne potrzeby.
Spoleczne	<ul style="list-style-type: none"> - wpływ na żywotność i spójność społeczną wsi, - element zabezpieczenia społecznego dla rodzin rolniczych, - stabilizator wstrząsów wywoływanych zmianami gospodarczymi i instytucjonalnymi (tzw. bufor szoków zewnętrznych).
Kulturowe	<ul style="list-style-type: none"> - ochrona i wzbogacanie tradycji kulturalnych na wsi, - wzbogacanie kultury narodowej, - wzmacnianie tożsamości i różnorodności kulturowej na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym, - kształtowanie kapitału kulturowego, - ochrona pejzażu kulturowego wsi.
Przyrodnicze	<p>Negatywne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zanieczyszczanie gleby i wód środkami chemicznymi, - erozja gleb, - zmniejszanie bioróżnorodności terenów rolniczych, - emisja gazów cieplarnianych. <p>Pozytywne:</p> <ul style="list-style-type: none"> - zapobieganie degradacji przyrodniczej użytków rolnych, - ochrona bioróżnorodności terenów rolniczych, - ochrona lub poprawa stosunków wodnych na terenach rolniczych, - zapobieganie erozji gleb.

Źródło: Wilkin (2008).

i europejskich instrumentów i środków pomocowych. W procesie uczestniczą lokalne i regionalne samorządy, organizacje społeczne i pozarządowe oraz profesjonalne instytucje pośredniczące w rozwoju (np. banki, agencje, fundusze, stowarzyszenia).

Podstawą wielofunkcyjności osiedli wiejskich w Europie Zachodniej, ale częściowo i Środkowej, jest ogólna tendencja przemian strukturalnych na wsi, która charakteryzuje się wzrostem funkcji pozarolniczych pod wpływem procesów urbanizacyjnych i uprzemysłowienia wychodzących poza granice miast. Gospodarka żywnościowa już w latach 80. utraciła w większości osiedli wiejskich funkcję kluczową, jako źródło utrzymania mieszkającej tu ludności. Wprawdzie z punktu widzenia zagospodarowania przestrzeni wiejskiej, rolnictwo z leśnictwem ciągle zachowuje

główną funkcję użytkownika ziemi, to rozwój i standard szeroko pojętego osadnictwa wiejskiego oraz poziom życia mieszkańców wsi w coraz wyższym stopniu powiązane są z ogólnymi procesami społeczno-gospodarczymi i pozarolniczymi działaniami gospodarki²⁶.

Ogólnie można powiedzieć, że wielofunkcyjność wsi polega na malejącej roli rolnictwa jako źródła utrzymania ludności wiejskiej. Nasylenie obszarów wiejskich ludnością utrzymującą się z dochodów pozarolniczych jest wyraźnie powiązane z nasilającymi się i obejmującymi, w większym lub mniejszym stopniu, prawie wszystkie osiedla wiejskie, procesami urbanizacyjnymi. Ludność wiejska, zwłaszcza w początkowych fazach odchodzenia od rolnictwa, powiązana jest z gospodarką rolną (ludność dwuzawodowa, robotnicy sezonowi, plantatorzy itp), aby później oddalać się coraz bardziej od rolnictwa²⁷. Ogólnie biorąc pozarolniczą ludność wsi możemy podzielić na cztery grupy:

- związaną z przemysłem i usługami zlokalizowanymi na terenach wiejskich;
- związaną z miejscami pracy w miastach (tzw. funkcja mieszkaniowa wsi);
- związaną z obsługą przyjeżdżających czasowo na obszary wiejskie (rekreacja i wypoczynek, turystyka);
- utrzymującą się z nieprodukcyjnych źródeł dochodu (m.in. emeryci, rentierzy itp).

Łącznie, zarówno pierwsza, jak i poszerzająca się druga grupa ludności wiejskiej tworzy lub może przekształcić się w społeczność lokalną, nadającą wsi wielofunkcyjny charakter lub, co zdarza się częściej funkcjonować w układzie narastających, wyizolowanych układach powiązań zewnętrznych (np. dojazdy do pracy, kultury i usług) atomizujących strukturę urbanizujących się szerokich stref podmiejskich.

Miejscowości, które obok obecnych wsi gminnych mogą nabrać wielofunkcyjnego charakteru powinny spełniać następujące kryteria:

- ludnościowe (liczba mieszkańców przekraczająca 1,5 tys.), co tworzy minimum trwałego popytu na relatywnie liczne usługi i działalności nierolnicze;
- funkcjonalne (dominująca funkcja przemysłowa, usługowa lub rolnicza); w większości regionów spełnianie tych funkcji zwiększa szanse rozwojowe ośrodka;
- infrastrukturalne (wysoki poziom wyposażenia infrastrukturalnego);
- administracyjne (funkcja siedziby mikroregionu lub gminy w latach 1973-1975, prawa miejskie w przeszłości lub też możliwość nadania ośrodkowi praw miejskich);
- ekonomiczne (istnienie wysokotowarowego rolnictwa lub duża zasobność finansowa gospodarstw domowych wynikająca z innych źródeł dochodów – pozarolnicze emerytury, renty, praca za granicą, praca poza rolnictwem, środki zagraniczne itp).

Ponadto, istotnym kryterium warunkującym rozwój wsi jako ośrodka wielofunkcyjnego jest jej przestrzenna dostępność²⁸.

²⁶ Heffner (1997), s. 99-116.

²⁷ Heffner (2001), s. 109-132.

²⁸ Heffner (2000), s. 44-59.

Badania nad powiązaniem struktury funkcjonalnej i przestrzennej obszarów wiejskich (w szczególności chodzi o cechy ich układu osadniczego) z potencjałem rozwojowym gmin wiejskich wskazują, że dominacja funkcji pozarolniczych, wręcz struktura wielofunkcyjna jest najbardziej korzystna. Najmniej sprzyjające są układy typu monofunkcyjnego, szczególnie z dominacją rolnictwa indywidualnego. Towarzyszy im zwykle tendencja do podtrzymywania rozproszenia zabudowy, brak układów centrum we wsiach, niewielki potencjał inwestycyjny, a także trudności z przekwalifikowaniem gruntów (por. tab. 2)²⁹.

Wyraźne są związki między łącznym występowaniem wielu, lub większości elementów strukturalnych, morfologicznych oraz makro- i mikroprzestrzennych uwarunkowań funkcjonowania wsi a rozwojem i możliwościami wzrostu gospodarczego, a także jej atrakcyjnością jako punktu lokalizacyjnego dla przedsięwzięć zewnętrznych. Natomiast występowanie różnych konfiguracji cech przeciwnych, zasadniczo redukuje potencjał rozwojowy i możliwości korzystnych zmian w osiedlach wiejskich. Do najbardziej obciążających czynników genetyczno-funkcjonalnych należą:

- rozproszenie zabudowy i brak układu centrum;
- związana z powyższym kompleksem czynników mała dostępność lub jej brak;
- negatywne tendencje zmian ludnościowych i związane z nimi degradacyjne konsekwencje w zabudowie wsi.

Ogólnie biorąc, w odniesieniu do stref peryferyjnych, z długotrwałymi skutkami recesji gospodarczej, efektywne stosowanie koncepcji wielokierunkowego rozwoju ośrodków wiejskich daje relatywnie dobre wyniki w rejonach ze słabo skupionym i rozproszonym osadnictwem. Dążenie do koncentracji wewnętrznych i zewnętrznych przedsięwzięć gospodarczych oraz aktywności mieszkańców w wybranych jednostkach jest bowiem ekonomicznie uzasadnione.

Ogólna ocena osiągniętych efektów społecznych, gospodarczych i przestrzennych jest pozytywna, jakkolwiek nie bez zastrzeżeń. Nie ma większych wątpliwości co do metod typowania jednostek powodujących rozwój, gdyż są one pochodną kryteriów wynikających z teorii ośrodków centralnych. Wśród czynników oddziałujących na rozmieszczenie działalności usługowej ciągle jeszcze istotny jest rozkład przestrzenny ludności, lub ogólniej – popytu. Bliskość odbiorcy pośredniego (przedsiębiorstwa) lub końcowego (konsumenta) i usługi pozostaje, mimo znacznego postępu technicznego w transporcie i telekomunikacji, ważnym czynnikiem lokalizacji większości usług.

W kontekście funkcjonowania modelu centrum-peryferie oraz rozwoju sektora usług na obszarach wiejskich pewne znaczenie ma zjawisko tzw. odwrócenia tendencji (ang. *reversal of tendencies*), polegające na wzroście atrakcyjności stref biedniejszych (peryferyjnych) przy mniejszym zainteresowaniu obszarami bogatszymi (centrum), ze względu na pojawiające się w nich liczne, niekorzystne warunki (np.

---

²⁹ Zob. Heffner (1999), s. 59-78; Heffner (2002), s. 75-106.

Tabela 2

Liczba miejscowości wiejskich według województw (stan na 20.04.2010)

Województwo	Liczba miejscowości						
	podstawowych, w tym			części integralnych, w tym			
	ogółem	wsi	inny rodzaj	ogółem	cz. wsi, kolonii, osady	przysiółków	cz. innych rodzajów
Polska	53 812	43 047	10 765	41 813	36 582	4 675	556
Dolnośląskie	2 554	2 355	199	555	172	357	26
Kujawsko-Pomorskie	3 625	2 813	812	1 804	1 655	68	81
Lubelskie	4 251	3 322	929	3 188	3 052	97	39
Lubuskie	1 372	1 068	304	203	54	142	7
Łódzkie	5 090	4 480	610	2 817	2 657	135	25
Małopolskie	1 989	1 831	158	11 776	10 591	1 181	4
Mazowieckie	8 741	7 830	911	3 681	3 309	332	40
Opolskie	1 179	1 016	163	630	236	378	16
Podkarpackie	1 703	1 526	177	5 489	4 966	518	5
Podlaskie	3 803	3 278	525	1 143	962	71	110
Pomorskie	2 875	1 691	1 184	1 058	839	138	81
Śląskie	1 326	1 096	230	2 617	2 312	303	2
Świętokrzyskie	2 821	2 266	555	4 054	3 370	610	74
Warmińsko-Mazurskie	3 903	2 398	1 505	678	547	126	5
Wielkopolskie	5 494	4 337	1 157	1 871	1 764	103	4
Zachodniopomorskie	3 086	1 740	1 346	249	96	116	37

Źródło: Teryt – Simc, COIS Zakład w Łodzi.

wysokie koszty, uciążliwości komunikacyjne, znaczne nasycenie rynku itp.). Wiejskie obszary peryferyjne, w tym także strefy przygraniczne, korzystające z tendencji decentralizacyjnych w przemyśle i usługach, z postępu w dziedzinie transportu i telekomunikacji, oferują często korzystniejsze (pod wieloma względami) warunki kariery życiowej. Takiego odwrócenia tendencji nie stwierdza się jednak w krajach, w których stare układy przestrzenne pozostają nienaruszone, albo nawet wzmocnione. W wielu badaniach potwierdzono zdecydowanie szybszy rozwój lokalnych centrów wzrostu od innych osiedli na obszarach wiejskich³⁰. Jednak hierarchizacja wiejskiej sieci osadniczej skutkuje negatywnie w odniesieniu do wsi, które znalazły się na najniższym jej szczeblu³¹, stąd postulat niezwykle ostrożnego formułowania klas grupujących miejscowości według podatności na pozytywne zmiany.

³⁰ Na przykład Matczak, Szymańska (2000).

³¹ Por. np. Cloke (1979); Gilg (1991).

Dogodne położenie i dostępność komunikacyjna dla wielu miejscowości wiejskich jest głównym czynnikiem sprzyjającym lokalizacji inwestycji produkcyjnych i składowych, funkcji magazynowo-hurtowych. Często wypierają one rolnicze wykorzystanie obiektów oraz zmieniają strukturę społeczno-gospodarczą wsi w strefach o dobrej dostępności (obszary w pobliżu większych miast, główne szlaki komunikacyjne i ich węzły, strefy przygraniczne, regiony z intensywną funkcją rekreacyjno-wypoczynkową itp).

5. Jak dużo wielofunkcyjności obszarów wiejskich – kiedy wielofunkcyjność wsi zastępuje monofunkcyjne układy i żywiolową urbanizację wsi?

W krajach europejskich, a szczególnie w Europie Środkowej przechodzenie obszarów wiejskich do struktury wielofunkcyjnej dzielone jest zwykle na trzy fazy:

- podniesienie poziomu (jakości) życia mieszkańców obszarów wiejskich, co odbywa się przez modernizację struktury agrarnej i modernizację rolnictwa;
- tworzenie warunków sprzyjających zapobieganiu migracji z obszarów wiejskich przez rozwój działalności pozarolniczej; osiągnięcie tego etapu umożliwia udostępnienie kapitału (np. preferencyjne kredyty, bezzwrotna pomoc) dla nowych i już istniejących aktywności gospodarczych (produkcja, usługi, handel) oraz dla stref i rejonów pozwalających na rozwój rekreacji i turystyki;
- wspieranie inicjatyw lokalnych wykorzystujących strategiczne oceny stanu społeczno-gospodarczego wsi i propozycje dalszych modyfikacji celów rozwoju³².

Rozwój obszarów wiejskich w kierunku wielofunkcyjności w Polsce, ze względu na jednoczesną realizację wielu polityk przyspieszających zmiany społeczno-ekonomiczne i strukturalne, przeciwdziałające negatywnym procesom na wsi, a także konieczność jej dostosowania do wymogów unijnych wymusza skrócenie okresów przechodzenia przez poszczególne fazy. Często zjawiska te zachodzą równoległe, a przechodzenie od rozwoju monofunkcyjnego do wielofunkcyjnego jest zdecydowanie szybsze niż w rozwiniętych krajach „starej” Unii Europejskiej, bowiem przemiany społeczno-gospodarcze na obszarach wiejskich w początkowej fazie transformacji nie miały ścisłego ukierunkowania, popartego koncepcją zmian lub wypracowaną strategią.

Jeśli chodzi o powiązane z wielofunkcyjnością zmiany w strukturach przestrzennych wsi, najwięcej kontrowersji budzą problemy rozwoju obszarów wiejskich otaczających aglomeracje miejskie, w których zjawiska urbanizacyjne, chaotyczne rozlewanie się użytków miejskich na podmiejskie tereny rolnicze i leśne często traktowane jest jako symptom przechodzenia do wielofunkcyjnej struktury wsi. Wiele formalnych

³² Zob. Kłodziński (2000), s. 38-45.

wskaźników charakteryzujących poziom rozwoju obszarów wiejskich uniemożliwia rozróżnienie efektów urbanizacji (wyższe dochody, wyższy poziom życia, lepsze wyposażenie gospodarstw domowych, większa dostępność infrastruktury technicznej, usług wyższego rzędu itd.) od charakterystyk związanych z osiągnięciem wielofunkcyjności wsi (integracja społeczności lokalnych, aktywność społeczna, inicjatywy przedsiębiorcze, dostępność podstawowych usług, wielofunkcyjne rolnictwo itd.)³³.

Jakkolwiek tereny wiejskie wokół dużych miast są ze sobą powiązane funkcjonalnie i fizycznie to budzi wątpliwości skuteczność kształtowania wysokiej jakości zagospodarowania przestrzennego w otoczeniu metropolitalnym, wymagające tak koordynacji planów i działań, jak i konkretnej współpracy samorządów lokalnych w obszarze realizacji zadań własnych (planowanie przestrzenne, ochrona środowiska, infrastruktura transportowa i komunikacja zbiorowa). W tych obszarach współdziałanie jest koniecznością a nie wyborem, poprawiającym jakość zagospodarowania przestrzennego w wiejskim otoczeniu miast. Sprowadza się ono do:

- czytelnego określenia celów, priorytetów, cech wizerunku oraz wskaźników jakościowych urbanizujących się obszarów wiejskich;
- upowszechnienia wiedzy na temat sposobów podwyższania jakości zagospodarowania przestrzennego, głównie przez świadome indywidualne decyzje inwestycyjne;
- kształtowania procesów integracyjnych w środowisku wiejskim i tożsamości lokalnej;
- konsekwencji w realizacji założeń planów rozwoju, w tym realizowanie inwestycji;
- dążeniu do zapobiegania rozproszonemu zabudowy i osiągnięcia czytelności układów morfologicznych wsi.

Dzięki działaniom tego typu można nie tylko skuteczniej kontrolować jakość zagospodarowania przestrzennego na obszarach wiejskich, ale i zachęcać przedstawicieli sektora prywatnego („miejscowych” i nowych) do racjonalnego działania i kształtowania przestrzeni wsi³⁴. Silne władze lokalne oraz sprawna administracja umożliwiają kontrolę zagospodarowania i opanowanie pogarszającego się stanu przestrzeni wielu urbanizujących się wsi w aglomeracjach miejskich. Najczęściej problemem jest brak planów miejscowych, rzadziej ich niewłaściwe zapisy oraz niedoskonały monitoring realizacji planów rozwoju obszarów wiejskich.

Podstawową kwestią przestrzenną związaną z urbanizacją wsi i przechodzeniem do wielofunkcyjności jest wykorzystanie już istniejących zasobów dla ograniczenia nasilającej się tendencji do zagospodarowywania nowych obszarów (głównie ze względu na szeroko rozumianą łatwość i taniość inwestowania na tzw. surowym korzeniu) czyli gentryfikacja, regeneracja i rewitalizacja wiejskich terenów zabudowanych, prowadząca do osiągnięcia zwartej struktury osiedli wiejskich. Taka struktura nie tylko poprawia i otwiera możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego, ale rów-

³³ Szerzej m. in. w opracowaniach: Czarniecki (2009); Heffner *et al.* (2007), s. 203-222.

³⁴ Por. *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej...*; Zimnicka (2010).

niez podnosi integrację społeczno-kulturalną i poprawia jakość życia na obszarach wiejskich (zrównoważony rozwój). Tereny raz zagospodarowane na jakiegokolwiek funkcje nierolnicze niezwykle rzadko zostają ponownie przekształcone w obszary rolne, leśne lub użytki ekologiczne.

Literatura

- Bański J., 2008, *Strefa podmiejska – już nie miasto, jeszcze nie wieś*, [w:] *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, A. Jezierska-Thole, L. Kozłowski (red.). Wyd. Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, s. 29-43.
- Bański J., Czapiewski K., 2009, *Obszary o znaczącym endogenicznym potencjale rozwojowym*, [w:] *Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*, J. Bański (red.). Studia Obszarów Wiejskich, tom XVIII, Komisja Obszarów Wiejskich. Polskie Towarzystwo Geograficzne, Zespół Badań Obszarów Wiejskich, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 71-88.
- Cloke P. J., 1979, *Key Settlements in Rural Areas*. Methuen, London.
- Czapiewski K., 2006, *Obszary rolnicze – obszarami sukcesu?*, [w:] *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa – sukcesy i niepowodzenia*, B. Głębocki, E. Kacprzak (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań, s. 21-36.
- Czarnecki A., 2006, *Wpływ czynników lokalizacyjnych na rozwój działalności pozarolniczej na obszarach wiejskich*. Roczniki Naukowe SERiA, t. VIII, z. 4, Poznań.
- Czarnecki A., 2009, *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, IRWiR PAN Warszawa.
- Drygas M., 2008, *Program SAPARD i Sektorowy Program Operacyjny Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006. Wybrane aspekty finansowe i rzeczowe*, [w:] *Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian*, M. Drygas, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 137-156.
- Feltynowski M., 2009, *Polityka przestrzenna obszarów wiejskich w kierunku wielofunkcyjnego rozwoju*. CeDeWu, Warszawa.
- Gilg A. W., 1991, *An Introduction to Rural Geography*. Edward Arnold, London – New York.
- Hadyńska A., Hadyński J., 2005, *Concepts and Definitions of Multifunctionality in Polish Agricultural Policy and Research*. Roczniki AR w Poznaniu – CCCLXVII, Ekonomia nr 4, Wyd. AR im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań, s. 37-43.
- Heffner K., 1997, *Wielofunkcyjny rozwój a sieć osiedleńcza na wsi. Jak sieć osiedleńcza warunkuje rozwój terenów wiejskich*, [w:] *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce*, M. Kłodziński, A. Rosner (red.). Wyd. SGGW, Warszawa, s. 99-116.
- Heffner K., 1999, *Typologia gmin wiejskich w Polsce według jakości układów osadniczych*, [w:] *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 59-78.
- Heffner K., 2000, *Kreacja ośrodków wielofunkcyjnego rozwoju na obszarach wiejskich*. Wieś i Rolnictwo nr 2, Warszawa, s. 44-59.

- Heffner K., 2001, *Transformacja układów osadniczych wsi a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, [w:] *Wieś i rolnictwo na przełomie wieków*, I. Bukraba-Rylska, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 109-132.
- Heffner K., 2002, *Czynniki osadnicze wpływające na potencjał rozwojowy obszarów wiejskich*, [w:] *Wiejskie obszary kumulacji barier rozwojowych*, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 75-106
- Heffner K., 2008, *Zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie zmian. Szanse rozwojowe obszarów wiejskich w przestrzeni europejskiej*, S. Sokołowska, A. Bisaga (red.). Uniwersytet Opolski, Opole, s. 15-24.
- Heffner K., Rosner A., Stanny M., 2007, *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich a dynamika przemian*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 203-222.
- Kłodziński M., 1997, *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i krajach Unii Europejskiej*. Wyd. SGGW, Warszawa.
- Kłodziński M., 2000, *Doświadczenia krajów członkowskich Unii Europejskiej w zakresie strategii wielofunkcyjnego rozwoju wsi*, [w:] *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską*, A. Stasiak (red.). Studia KPZK PAN, t. CX, Warszawa, s. 38-45.
- Kłodziński M., 2006, *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Kłodziński M., 2008, *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] *Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej... op. cit.*, s. 15-24.
- Komornicki T., 2009, *Stan prac planistycznych w roku 2007 na ternach o różnych funkcjach społeczno-ekonomicznych*, [w:] *Miejsce obszarów wiejskich w zagospodarowaniu przestrzennym*, T. Komornicki, R. Kulikowski (red.). Studia Obszarów Wiejskich, t. XVIII, Komisja Obszarów Wiejskich. PTG, Zespół Badań Obszarów Wiejskich, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 29-47.
- Krakowiak-Bal A., 2009, *Pozarolnicza działalność gospodarcza polskich gospodarstw rolniczych na tle gospodarstw z krajów UE*. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, nr 2009/5, s. 209-217.
- Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej – na przykładzie obszaru oddziaływania funkcjonalnego miasta Szczecina*, <http://www.led.ps.pl/BADANIA/podsumowanie.htm> (dostęp 19.09.2010).
- Matczak A., Szymańska D., 2000, *Wielofunkcyjność klucz do rozwoju wsi podmiejskich. Przykład gminy Nieszawska w strefie podmiejskiej Torunia*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*, B. Górz (red.). XVI Seminarium Geograficzno-Rolnicze, wrzesień, 2000, Lublin.
- Meeus S., Gulink H., 2008, *Semi-urban Areas in Landscape Research: a Review*. Living Reviews in Landscape Research, No. 2(3), art.nr. lrlr-2008-3, s. 1-45.
- Multifunctionality. Towards an Analytical Framework*, Organisation for Economic Co-operation and development, Paris, 2001.
- Refsgaard K., Johnson T. G., 2010, *Modelling Policies for Multifunctional Agriculture and Rural Development – a Norwegian Case Study*. Environmental Policy and Governance,

- vol. 20, 239-257, Published online in Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com)
DOI: 10.1002/eet.549.
- Rosner A., Stanny M., 2007, *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce a dynamika przemian*, [w:] *Programowanie rozwoju regionu. Ład ekonomiczny i środowiskowo-przestrzenny*, K. Heffner (red.). Wyd. Zarządzania i Inżynierii Produkcji Politechniki Opolskiej, Samorząd Województwa Opolskiego, Komitet Nauk Demograficznych PAN, KPZK PAN, Opole, s. 327-338.
- Spychalski G., 2008, *Konsekwencje restrukturyzacji rolnictwa państwowego w woj. zachodniopomorskim*, [w:] *Rola gospodarstw wielkoobszarowych w zagospodarowaniu wsi woj. zachodniopomorskiego*, M. Jasiulewicz, M. Stanny (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 239, Warszawa, s. 62-76.
- Stanny M., 2008, *Problematyka społeczna na obszarach wiejskich woj. zachodniopomorskiego (przykład wsi popegeerowskiej)*, [w:] *Rola gospodarstw wielkoobszarowych... op. cit.*, s. 93-106.
- Stasiak A., 1992, *Wybrane problemy obszarów wiejskich w Polsce*. Nauka Polska, t. 39, nr 1, s. 7-17.
- Szczurowska M., Podawca K., Gworek B., 2005, *Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich szansą dla wsi*. Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych nr 28, Wyd. Instytutu Ochrony Środowiska, Warszawa, s. 49-59.
- Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] *Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian*, M. Drygas, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, 2008, s. 15-24.
- Wilkin J., 2008, *Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich*, [w:] *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020*, M. Kłodziński (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 9-20.
- Wilson G., 2010, *Multifunctional 'Quality' and Rural Community Resilience*. Transactions of the Institute of British Geographers, Vol. 35, No. 3, Wiley-Blackwell, s. 364-381(18).
- Zarębski M., 2002, *Bariery i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich (na przykładzie regionu konińskiego)*. UMK, Toruń.
- Zarys strategii zrównoważonego rozwoju wsi i rolnictwa*. MRiRW, Warszawa, 2 kwietnia, 2010.
- Zimnicka A., 2010, *Nowe przedmieścia w starych wsiach – rozwój osadnictwa w strefie oddziaływania funkcjonalnego miasta Szczecina*, http://www.led.ps.pl/publikacje/Zimnicka_PF2.pdf (dostęp 09.2010).